

(pl. az *OncoDisc* a rákspecialistáknak); az *ADONIS* nemzetközi kísérleti program néhány száz orvosi lap cikkanyagát viszi optikai lemezekre, s osztja szét könyvtárközi kölcsönzési felhasználásra hetente Európa, az Egyesült Államok, Mexikó, Ausztrália és Japán között.

A lemezre konvertálás mint a konzerválás és a terjesztés eszköze

A Library of Congressban kidolgozott Optikai Lemez Kísérleti Program (*Optical Disk Pilot Project*) értelmében a lemezek teljes szövegű újságcikkeket tartalmaznak; egy másik kísérlet kötetek digitalizált átnézését és tartalmuk optikai lemezre vitelét teszi lehetővé. Itt olyan optimális, a fénymásolásnál jobb módszer kimunkálása a cél, amely biztonságosabbá teszi az állomány megőrzését, a régi és ritka anyaghoz való hozzáférést.

Az elektronikus tárolás CD-ROM-on kívüli módszerei

Az optikai memóriakártya valószínűleg alkalmazható lesz a kurrens lappéldányok szétosztásánál, sőt újságfájlok naprakésszé tételénél is. Ezeknek a hitelkártya méretű lapcskáknak az előállítására és olvasására előnyösebb a CD-ROM-énál. Az optikai kártyákat ilyen célra eddig nem alkalmazták, pedig a lehetőség megvan rá.

A *Library Hi Tech News* újdonságértesítőjében a kurrens bibliográfiák újabbán kétféle, adatcsík- és nyomtatott formátumban jelennek meg. Ezek után a könyvtár vagy bárki egy adatcsík-leolvasó birtokában hozzájuthat a bibliográfiához géppel olvasható formában, azaz a folyóiratok szöveges és adatcsík változatokban való publikálása megteremti mind a könyvtár, mind az egyéni előfizető számára a saját adatbázis kiépítésének lehetőségét. Mindezt kiegészítené az a dokumentumszállítási szolgáltatás, amely alkalmasabb az adatcsík adatainak letapogatására és átvitelére, mint a szöveg fénymásolása vagy a FAX-átvitel.

Kísérletek az olvasói szokásokhoz való alkalmazkodásra

Az Ausztráliában megjelent *Smart Book* (Ötlet-könyv) olyan hordozható olvasóegységet mutat be, amely alkalmas könyvek tartalmának kutatására; a *Hypertext* pedig olyan szoftvert ismertet, amely az elektronikus dokumentum átalakításával, asszociá-

ciók közlésével vezeti rá az olvasót a keresett információra. Más kutatások a "böngészésre alkalmas" teljes szövegű fájlok kidolgozására irányulnak. A kísérletek minden bizonnyal előkészítik a változást mind a nyomtatott, mind az elektronikus újság világában.

A jövő

Bár a szaklapok folytonos drágulása az elektronikus publikálásra áttérés felé mutat, belátható időn belül az elektronikus újság a papírra nyomottat nem fogja helyettesíteni, de ki sem szoríthatja.

E reallításokat elfogadó könyvtár közvetlen törekvései néhány technikai és elvi kérdés megoldására irányulhatnak:

- ▶ meg kell gyorsítani a dokumentumszolgáltatást mindazon lapoknál, amelyekre a könyvtár nem fizetett elő;
- ▶ meg kell állapítani az optimális arányt a könyvtár által közvetlenül beszerzendő, illetve a hálózaton keresztül elérhető dokumentumok között, miközben itt számos kérdést kell tisztázni és mérlegelni (könyvtárközi kölcsönzés, online hozzáférés, szerzői jog, ingyenesség – térítés stb.);
- ▶ figyelembe kell venni, hogy a beszerzés/hozzáférés elsősorban attól függ, hogy milyen erős az összállomány, és milyen átfogó az összállomány elérésére szolgáló központi katalógus. Ugyanis a növekvő költségek és a csökkenő támogatások országosan rombolólag hatnak a könyvtári állományra (pl. csak az utóbbi 10 év alatt 22 CARL könyvtár több mint 40 000 előfizetést szüntetett meg). Paradox helyzet, hogy amikor az elektronikus technika lényegesen megkönnyítette a hozzáférést a központi katalógusokhoz, ugyanakkor számos könyvtár távol tartja magát a közös ügyletől, rekordjait nem közli, tehát állománya gyakorlatilag láthatatlanná válik a többi könyvtár számára. Márpedig aligha lehet helyesen dönteni a saját beszerzés/elektronikus hozzáférés kérdésében a könyvtárak szoros együttműködése nélkül.

/PITERNICK, A. B.: Serials and new technology. The state of the "electronic journal". = *Canadian Library Journal*, 46. köt. 2. sz. 1989. p. 93–97./

(Zoltán Imre)

Jó, rossz, irreleváns

A könyvtári folyóiratok minőségéről, áráról és értékéről

Pár évvel ezelőtt egy könyvtári kiadók által szervezett amerikai könyvtáros értekezleten *Dorothy Broderick* kijelentette: "Az olvasók és előfizetők éppúgy felelősek a kiadványok minőségéért, mint azok, akik közreadják őket" [1].

A könyvtári folyóiratok mennyisége

Az *Ulrich's* legutóbbi kiadása közel 900 folyóiratot és 500 évkönyvet, valamint nem rendszeres időközönként megjelenő kiadványt tartalmaz a könyvtári

és információelmélet területén [2], majd újabb 120 címet a "referálólapok, bibliográfiák, statisztikák" alcím alatt. Amikor tehát könyvtári folyóiratokról beszélünk, világszerte legalább 1400 címről van szó. A legelterjedtebb másodlagos szolgáltatások, a *Library and Information Science Abstracts (LISA)*, a *Library Literature* és az *Information Science Abstracts* papíron és elektronikus módon is hozzáférhető; a LISA legújabb CD-ROM-on is.

A folyóiratok száma az utóbbi években nem mutat olyan gyors növekedést, mint korábban: 1981-ben 830, 1987–88-ban hozzávetőlegesen 900 (8% növekedés) volt a címek száma, összevetve azzal, hogy 1946-ban 169, 1966-ban 475, 1981-ben 830 volt [3]. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a lassabb növekedés egy szélesebb bázisról indul, akkor 2001-re kb. 1500 folyóirattal számolhatunk, ami az évkönyvekkel és a rendszertelenül megjelenő kiadványokkal együtt eléri kb. a 2500-at.

A könyvtárosoknak jó okuk van azt kívánni, hogy jobb lenne, ha az újabb folyóiratokat már a születésükkor "megfojtánák". Ha azonban a könyvtárosok lépést akarnak tartani a fejlődéssel, akkor bővílnie kell a szakmai irodalomnak is. Ez egyre több témát ölel fel az agyagtábláktól a CD-ROM-ig, egyre több nyelven jelenik meg, és lehetőséget ad a könyvtárosoknak, hogy kicseréljék nézeteiket, elméleti elképzeléseiket és gyakorlati tapasztalataikat.

A legtöbb információtudományi és könyvtári folyóirat nem dicsekedhet túl nagy példányszámmal. Első helyen az *American Libraries* áll 41 500-as példányszámmal, ezt követi a *Library Journal* 27 000-rel és a *Library Association Record* 26 000-rel. Érdekes lenne ismerni valamennyi folyóirat példányszámát. Feltételezhető egyébként, hogy ahol a piaci törvények érvényesülnek, ott kevés könyvtári folyóirat példányszáma haladja meg az ezret, s nagyon sok olyan van, amely csak kemény munkával tudja elérni a 400-as előfizetői számot.

Árak és egyéb problémák

A könyvtárosok a csökkenő pénzügyi keretek és növekvő árak kettős szorításában élnek. Ezen belül a folyóiratok árai még a többi dokumentuménál is gyorsabban nőnek. Ráadásul a kiadók ármanipulációinak is ki vannak téve, akik az intézményeknek magasabb előfizetői díjat állapítanak meg, mint az egyéni előfizetőknek.

Más tudományterületekkel összehasonlítva a könyvtári vagy információtudományi folyóiratok nem drágák, s áruk nem nő olyan mértékben, mint más területeken. De ha a könyvtárosok jobban figyelnének érdekeikre, mint ahogy más tudományterületek művelői, a kiadók kedvezőbb árakat szabnának. Lehet, hogy a könyvtári folyóiratok önmagukban drágák – a *Journal Citation Reports (JCR)* [4] szerint legtöbbet idézett 56 könyvtári és információtudományi folyóirat 100 dollárért vagy alig többért előfizethető – , a könyvtárosoknak mégis azok.

Szembe kell nézni azzal is, hogy túlságosan növekszik az irodalom, egyre több folyóirat jelenik meg, ami az egyes tudományok művelői számára már követheletlenné válik. A szelektálást a könyvtárosoknak saját szakterületük irodalmával kell kezdeniük.

Minőség és érték

A minőség nehezen meghatározható kategória, legalábbis nem dolgozhatunk abszolút érvényű mércével. Talán jobban tesszük, ha a minőség helyett a könyvtári és információtudományi folyóiratok értékét vizsgáljuk, amikor is a minőség vagy hasznosság az árral való összefüggésben mérhető. Az egyes könyvtári folyóiratok értékének elbírálásánál nemcsak a pénzügyi ráfordítást kell figyelembe venni, hanem a költségek pénzben nem mérhető alkotórészeit is. Például, hogy az olvasó részesül-e járulékos szolgáltatásokban is (tartalomjegyzék-, másolatszolgáltatás, adatbázis stb.). Nem közömbös, hogy a folyóirat mennyi időráfordítást kíván az olvasójától: milyen nyelven jelenik meg, az adott nyelven belül mennyire világos a stílusa, az egyes olvasó érdeklődéséhez illeszkedik-e stb. Ideális lenne, ha a könyvtáros adatokat gyűjtene a felhasználóktól ezekre a kérdésekre, s az eredményt összevetve az egyes folyóiratok árával tudná meghatározni a folyóiratok értékét.

A könyvtári folyóiratok tudományos értékét egzaktabban az *idézetvizsgálattal* állapíthatjuk meg. A JCR [4] 1986-os kiadása a mintegy 1400 könyvtári folyóiratból csak 56-ot tartalmaz. Ebből arra következtethetünk, hogy a könyvtári folyóiratok között elég ritka a tudományos. Másik tanulság, hogy az 56-ból csupán 5 nem angol: mégpedig német vagy orosz; tehát olyan hatalmas nyelvterületek, mint a spanyol, japán vagy kínai egyáltalán nincsenek képviselve.

A JCR számításokat végez a jegyzékben szereplő folyóiratok hatására vonatkozóan is. (A hatástényezőit úgy számítják ki, hogy a folyóirat közleményeire az utolsó két évben tett hivatkozásokat elosztják a folyóiratban megjelent cikkek számával.) Kevés könyvtári és információtudományi folyóiratot lehet ilyen tekintetben összevetni a legidézettebb társadalomtudományi folyóiratokkal, de kb. felük a jegyzék első harmadában foglal helyet. Ha az idézettséget a tudományosság mércéjének tekintjük, akkor a gyakran idézett könyvtári folyóiratok jól illeszkednek az egyéb társadalomtudományi folyóiratok közé.

Hipotézisek

A könyvtári folyóiratokról való tájékozottságunk mennyiségi és minőségi hiányosságokat mutat. Sok a feltevés e terület folyóirat-állományának méretei, körvonalai, használata és hasznossága kérdésében. A minőségre és az értékre vonatkozó objektív vizsgálatokat még alig folytattak le. Vajon milyen összefüggés van pl. egy cikk témája, a folyóirat jellege és felhasználhatósága között? A mennyiségi és minőségi mutatók a tudományos jelleg vagy a gyakor-

lati hasznosság szerint mérendők? Mindenesetre azoknak a könyvtárosoknak, akik az egyre növekvő árakkal való harcukban türelmetlenül azt kívánják, hogy ne növekedjen tovább a folyóiratok száma, *Mao Ce Tung* mondására kell gondolniok: "Virágozzék ezer virág!" A ma könyvtárosainak talán ezren fölüli könyvtári folyóirat "virágzásával" kell számolniok, föltéve, ha gondosabban és kritikusabban kezelik saját kertjük virágait.

Irodalom

- [1] LaBORIE, T.: Publishing in library journals. = *Serials Librarian*, 8. köt. 3. sz. 1984. p. 55-61.

- [2] Ulrich's International Periodicals Directory, 1987–88, 26th ed. New York, Bowker, 1987.
 [3] JOHNSON, R. D.: The journal literature of librarianship. = *Advances in Librarianship*, 1982. 12. sz. p. 127–150.
 [4] SSCI Journal Citation Reports, 7. köt. 1986. Philadelphia, Institute for Scientific Information, 1987.

/MAGUIRE, C.: Good, bad or irrelevant: Quality, price and value of library journals. = *IFLA Journal*, 14. köt. 4. sz. 1988. p. 318–323./

(Trébits Gyuláné)

Egy lengyel vélemény az információs szolgáltatások kommercializálásáról

Az információt a vonatkozó lengyel jogszabályok (könyvtári törvény, levéltári törvény, a tudományos, műszaki és gazdasági információval kapcsolatos minisztertanácsi határozat) "res omnium communis"-ként, azaz a közjót szolgáló dologként határozzák meg, illetve kezelik. Ennek ellenére mindinkább tért hódítanak azok a vélekedések, hogy az információ áru, s mint ilyen, a piaci törvényszerűségeknek van alávetve.

Marx A tőkében az áru fogalmát ekként határozza meg: "Az áru mindenekelőtt olyan külsődleges tárgy, dolog, amely tulajdonságainál fogva meghatározott emberi szükségleteket elégít ki. E szükségletek jellege, az például, hogy a gyomor vagy a képzelet szükségleteire vezethetők-e vissza, e tekintetben semmiféle szerepet nem játszik. Arról sincs itt szó, hogy ez a dolog milyen módon elégíti ki az emberi szükségletet, közvetlenül-e, mint pl. a létfenntartási eszköz, ún. fogyasztási cikk, vagy közvetett úton-módon, mint termelőeszköz." Ehhez még hozzáteszi az áru sajátos jellemzőit: a mennyiséget, a minőséget és – legfőképpen – a használati értéket.

Ha a fenti meghatározást általánosítjuk, akkor az információ áru jellegét nagyjából-egészéből és bizonyos kivételeket megjelölve, el lehet fogadni. A kivételeket illetően a római polgári jogból lehet kiindulni, amely egyaránt ismeri a "res in commercio", azaz a kereskedelmi forgalom tárgyát képező dolog és a "res extra commercium", azaz az ilyen forgalomra igénybe nem vehető dolog fogalmát, mely utóbbiak közé a folyókat, tengereket, a levegőt, a közutakat, kikötőket, hidakat, színházakat, fürdőket, szentélyeket stb. sorolja.

Az információ és az információs szolgáltatások területén ilyen "res extra commercium"-ként kell kezelni az alábbi válfajokat:

- ▶ a különleges társadalmi jelentőségű tudományos, műszaki és gazdasági információkat (pl. az orvos-

tudomány vagy a kultúra és művészetek eredményeiről tudósító információkat);

- ▶ azokat az információkat, amelyeket az állami információs hálózat intézményei a politikai irányító testületek és az államigazgatási szervek, illetve a költségvetési intézmények számára szolgáltatnak (iskolák és más kulturális-nevelő intézmények, közegészségügyi munkahelyek, bíróságok-ügyészségek, bizonyos vonatkozásokban a kutatóhelyek, főként a felsőoktatási intézmények is);
- ▶ a meghatározott használói kategóriáknak, pl. a szakmunkástanulóknak, a diákoknak, a pedagógusoknak, az aktív katonáknak, a nyugdíjasoknak és járadékosoknak stb. szánt információkat.

Ezzel szemben nincs semmiféle veszély abban, ha az információ és az információs szolgáltatás egyéb válfajai (pl. szabadalmi, cég-, jogi tájékoztatás stb.) kommercializálódnak.

Azt természetesen meg kell akadályozni, hogy az információkereskedelem tulajdonjogokat sértsen, olyan jogokat, amelyek egyébként is kodifikálva vannak (feltalálói jog, szerzői jog, termelési vagy kereskedelmi titkok védelme). Egy-egy információs intézet csak olyan információkkal kereskedhet, amelyeket maga hozott létre (elemző-szintetizáló tanulmányok, információs kiadványok, szemlék és problémákra orientált tanulmányok stb.). Az információs intézetek által létrehozott információkat általában információs szolgáltatásoknak lehet nevezni.

Az információs szolgáltatások árának kialakításánál a következő összetevők jönnek számításba:

- ▶ az információforrások beszerzési (keresési) költségei,
- ▶ az információfeldolgozás és hozzáférhetővé tétel személyi és dologi kiadásai,
- ▶ a működési költségnyerés,
- ▶ az információs intézmény nyeresége.